

। श्री ।

तत्सत परमात्मने नम

“श्री देशी नाटक सभाज

देश—दीपक.

नाटकनां गायनो तथा हुंकार

रचनार.

कवि ७ अ. वैरागी.

छपायी प्रसिद्ध करनार,

(रच.) लुरगोविंददास जेठालाई शाह

भाषिकः—श्री देशी नाटक सभाज.

धीकाटारिड, भारतभूवन थ्रीएटर,—अमदावाद.

मत १६६६) आवृत्ति ६ भी प्रत २००० (सने १६४०

कीमत ४ आना

ગાંધી વિદ્યાપીઠ સંયોજન

1 ગાંધી વિદ્યાપીઠ સંયોજન

સંસ્કૃતિક 296-78 વિભાગ 08-0.

સંસ્કૃતિક દેશ-દીપ્તિ

સંસ્કૃતિક 2-12-9

આ નાટકના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રી દેશી નાટક સમાજના
માલિક હરંગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહને સ્વાધીન છે અને
મજૂર નાટક અગર તેમના કાર્યાલય ભાગ અગર હાલ
વિભાગ અગર ગાયનો કાર્યાલય નાટક કંપની અગર
સાનના પ્રીતમ ટોટીઝ અગર ક્રામે ક્રામે ટોટીઝ કંપની
અગર રેડીઓ કંપનીએ માલિકની લેખાત પરવાનગી
સ્વાય છાપવો છપાવવો બજારવો બજારાવવો ગર
ગજરાવવો, અગર વેચવો, વેચાવવો નહિ તેમ કાર્યાલય
રીતે ઉપયોગ કરવો નહિ.

લીં

મહુમ હરંગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહ

માલિક-શ્રી દેશી નાટક સમાજ

આ ચોપડી " જૈન એડવોકેટ પ્રી. પ્રેસ " માં શ્રી દેશી નાટક સમાજ
માટે છાપી. કે. ધીકોટારોડ જેશીંગલાઈની વાડી, -અમદાવાદ.

। શ્રી ।

તત્સત પરમાત્મને નમઃ

દેશ—દીપક.

નાટકનાં ગાયનો તથા ટુંકસાર

રચનાર.

કવિ જી. એ. વૈરાટી.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરી સંસ્થાપિત.

“શ્રી દેશી નાટક સમાજ” માટે

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

(સ્વ.) હરગોવિંદદાસ જેઠાભાઈ શાહ.

માલેક:—શ્રી દેશી નાટક સમાજ.

ઘીકાટારોડ, ભારતભૂવન થીએટર,—અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૯૬) આવૃત્તિ ૬ મી પ્રત ૨૦૦૦ (સને ૧૯૪૦

કીંમત ૪ આના

“ દેશ દીપક. ”

પ્રયોગનું વસ્તુ વિવેચન અને નમ્ર નિવેદન.

વિક્રમ સંવત ૧૪૩૯માં પ્રાતઃ સ્મરણીય સ્વદેશાનુરાગી સમ્રાટ લાખારાણા મેવાડના સિંહાસને બીરાજ્યા. તેમને ભાગ્યશાળી ચંદ્રદેવ નામનો એક વીર પુંગવ પુત્ર પ્રગટયો. અને ભારત પ્રસિદ્ધ ભગવાન રામ તથા ગંગાકુમાર ભીષ્મદેવની માફક પિતાના વાક્ય પાલન માટે ભવ્ય સામ્રાજ્યના સ્વાર્થને સામાન્ય વસ્તુની માફક વિસારી દઈ પિતૃભક્તિનું અને માતૃભક્તિનું જ્વલંત ઉદાહરણ આપતો આ લોક ને પરલોકનું કલ્યાણ સાધી અમર કીર્તિ કરી ગયો તે દેશ દીપક મહાવીર ચંદ્રદેવની મહાન કીર્તિગાથા એજ આજના પ્રયોગનું વસ્તુ છે.

લાખારાણાએ સિંહાસનરૂઢ થયા પછી પ્રખર પરાક્રમ વડે મેવાડથી વિદ્રોહી બનેલા મેરવાડા, વિરાટગઢ, વિદનોર. જનવડા વગેરે રાજ્યો જીતી લીધાં અને ખીલજી સમ્રાટ અલાઉદ્દીનના આક્રમણથી નષ્ટ થયેલી મેવાડને પુનર્જન્મ આપી વિપુલ સંપત્તિ ખરચી વીર-ભુમિ મેવાડ અમરાપુરી સંમી સુંદર ને મનોહર બનાવી એટલુંજ નહીં પણ ‘વિદનોર’ નામક સ્થાન પાસે દીલ્હીના લોદીવંશના બાદશાહને સંજ્ઞા હાર ખવરાવી રાણા વંશની કીર્તિધ્વજ સમગ્ર ભારત વર્ષમાં પ્રસરાવી. આ મહાપ્રતાપી લાખારાણાનો પાટવી પુત્ર ચંદ્રદેવ તેજ આજના પ્રયોગનો મહાનાયક. દેશદીપક ચંદ્રદેવના વંશજને ચંદાવત અટકથી ઓળખાય છે.

તેમનું મુખ્ય નિવાસ સ્થાન સાલુંમ્બા છે, મેવાડ સામ્રાજ્યમાં સાલુંમ્બા સરદારોનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ઠ મનાય છે. દેશદીપક ચંદ્રદેવના વંશજો ચંદ્રવત (સાલુંમ્બા) પીરોએ મેવાડ રાષ્ટ્રના કલ્યાણ કાર્ય માટે અવિરલ આત્મભોગ આપી સંસાર પટપર સિસોદિયા રજપુતોની જ્વલંત કીર્તિ આજ પર્યંત ટકાવી રાખી છે. આજ પણ દેશદીપક ચંદ્રનો વીરવંશજ સલુંમ્બરની સ્વતંત્ર ગાદીને શોભાવી રહ્યો છે.

લાખારાણાના અનેક સંતાનો પૈકી રામ અને લક્ષ્મણ સરખા વશરવી એ પુત્રો આ પ્રયોગના અધિષ્ઠાતા છે. કર્નલ ટોરકૃત રાજ સ્થાનના ગુજરાતી ગ્રંથ પહેલાના પૃષ્ઠ ૬૬ થી ૮૦ સુધીમાં આ પ્રયોગને લગતી તમામ ઐતિહાસિક ઘટના વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવેલી છે. ગુજરાતી જાણનારો હરકાઈ ગુજરાતી બંધુ આ ઇતિહાસથી ભાગ્યેજ અજાત હશે જેથી ઐતિહાસિક પરિચય આથી વિશેષ આપવાની અગત્ય નથી.

અનાદિકાળથી સ્ત્રીજનિ રાજપુતોના હૃદયમાં આરાધ્ય દેવીની પેઠે પૂજન્ય છે જે એ આરાધ્ય દેવીનું જાણે અજાણે યા મશ્કરીમાં પણ અપમાન થાય અગર એ દેવીના સન્માન કે શિષ્ટાચારમાં લેશ પણ ખામી આવી જાય તો તેજસ્વી રજપુતોની સમશેરો રૂધિરની સરિતાઓ વહાવ્યા વિના કદીપણ શાન્ત ન થાય એવીજ એક વિચિત્ર સુટનાપર આ પ્રયોગનો જન્મ છે.

મારવાડમાં આવેલા મદોરના રાંદોડ રાજા રણમલને અતુલ રૂપવતી કૃષ્ણા નામની એક પરમ સુંદર કુમારી હતી. સમય રાજ સ્થાનમાં એ રૂપસુંદરીનો સ્વામી થવાને એક પણ યોગ્યવ્યાકુલ રણ મલને સંપાદન ન થવાથી યુવરાજ ચંદની તેજસ્વીતા તરફ તેનું ધ્યાન

એવાયું અને કેદપણ ભોગે કેદપણ જહેમતે ચંદ્રદેવ સાથેજ તેણીનું
 વેવીશાળ નક્કી કરવાના હેતુથી રાજપુરોહિત સાથે લાખારાણા સમક્ષ
 લમનું શ્રીફળ રણમલે મોકલાવ્યું. એક વિલક્ષણ પ્રભાતે મહેરનો
 પુરોહીત લગ્નના શ્રીફળ સાથે લાખારાણાની હજુરમાં રજુ થયો.
 યુવરાજ ચંદ્રને યોગ્ય ચંદ્રિકા સમાન કન્યા મળવાથી અને આ
 લગ્નથી મેવાડ જેવાં એ સમાન બળશાળી રાજ્યોનો સ્નેહસંબંધ તથા
 મૈત્રીભાવ અખંડ જળવાય એ પવિત્ર ભાવનાથી લાખારાજ યુવરાજ
 ચંદ્રદેવની સંમતિની શરતે આ લગ્ન મંજુર કરે છે પરંતુ શંકાશીત
 સ્વભાવના અધીરા પુરોહીતની ઉતાવળ અને લાખારાણાએ તેને
 શાંત કરતાં ઊંચારેલા સહજ હાંસીના શબ્દોથી આ પ્રસંગ અત્યંત
 વિકટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે જેના પરીણામે ચંદ્ર જેવા ભક્તિમાન
 યુવક સામે સ્ત્રી જાતિ પ્રત્યેના સન્માન અને શિષ્ટાચારનો એક
 ગંભીર સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પવિત્ર દેશમાં સ્ત્રીજાતિને
 આજ પર્યંત એક દેવી તરીકે માનવામાં આવી છે અને તેના
 સન્માન તથા રક્ષાને માટે ભારતવર્ષે હજારો વાર લોહીની નદીઓ
 રેલાવી છે એક આર્યનારીને મસ્કરીમાં પણ એક પુરૂષ સ્વીકારે અને
 પછી તે બીજાને દારે જવા પામે તે બનાવ ભારત વર્ષને માટે હજી
 પણ દલકંડૂપ છે. સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેના સન્માન અને શિષ્ટાચારને માટે
 ગૌરવ ધરાવતા આ દેશમાં એક આર્યસન્નારીનું “બીભત્સ અપમાન
 એ શબ્દજ વૃણાકારક ને નામોશીરૂપ છે. અને આ મહત્વની આર્ય
 સંસ્કૃતિને સાચો આર્ય હોય તેજ પિછાણી શકે મધર ઇન્ડીયાની
 રચનારી મીસ મેયો જેવા માયાવી માનવી આ વાત ક્યાંથી સમજે.

ધર્મથી ચાલતાં સળગી ગયેલો સંસાર ફરીથી સરળતી શકાય પરંતુ ધર્મ ચુક્યા તો અમરાપુરીસમી અમર ભૂમિ પણ આપોઆપ સળગી જાય. એ વાત અંદરેજ જેવા ક્ષત્રી પુત્રને તો ગર્ભમાંથીજ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે. ધર્મનિષ્ઠ યુવરાજ અંદ પિતા લાખા રાજના પુષ્કળ પ્રલોજન અને સમજવટ છતાં પિતાના મરકરીમાં બોલાયલા શબ્દોને પણ સિદ્ધ કરવા માટે કટિબંધ થાય છે. અને મંદોર કુમારી કુળના વિવ્રપટને “માતા માતા” એ શબ્દોથી માનસિક નમન કરી સિંહાસનના ભોગે પણ પિતા લાખારાજ સાથેજ તેનાં લગ્ન કરવા ભિષ્મ પ્રતિજ્ઞાથી બંધાય છે. ત્યાંથી આજના પ્રયોગના પ્રાથમિક દર્શનની શરૂઆત થાય છે.

માતૃદેવો ભવ । પિતૃદેવો ભવ એ મહાન સુત્રને માનનારી આ દેવતાઘ ભૂમિમાં છેલ્લા અસહકારના યુગે દેશના યુવક વર્ગમાંથી જ્યારે માતાપિતાદિક વડીલો પ્રત્યેના પૂજ્યભાવ પ્રતિ કંઈક શિથિલતાનો સમય દેખાયો તેજ સમયપર રામ અને ભીષ્મના ભવ્ય આદર્શવાળા આ પ્રયોગનો જન્મ થયો હતો. પરંતુ—“પુરં ન પટે નાથજી તમારી કૃપા વિના, સાત સાધુ ત્યારે તેર તુટે”—એ ભક્ત નરસિંહ વાક્યાનુસાર, લાંબા સમયનું સ્વપ્ન ભોગવી મહુમ સાક્ષર રત્ન શ્રી હાલ્દીભાઈ ધાળસાહુની પવિત્ર રંગભૂમિ માટે રૂણાનું બંધન યોગે નિર્માણ થયેલો આ નાટક સંવત ૧૯૮૨ ના આશો માસમાં આજ રંગભૂમિપર સ્થાપિત થયેલો પરંતુ માલીકની મંગલ મહત્વાકાંક્ષા વા વિધાત્રીની વિચિત્ર ઇચ્છાથી આ પ્રયોગને માટે આજપર્યંત ગુપ્ત નિવાસ નિર્માણ થયો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે પ્રયોગના

સારામાં સારા એ સીનોના તત્વો અન્યત્ર ભળવાઈ ગયાં, જેથી તા. ૨૫-૧૨-૨૫ ને રોજ પુર્ણ થયેલો પ્રયોગ મારે તા. ૨૭-૧૦-૨૭ થી પુનઃ ઉથલાવવો પડ્યો અને કટલી તિવ્ર કાળજીથી જાળવી રાખેલા પ્રયોગના આતિહાસિક સ્વરૂપમાં પણ સહેજસાજ પરિવર્તન કરવું પડ્યું છતાં પણ બની શકતા શક્ય પ્રયાસે ઇતિહાસ સચવાય પાત્રે સમાન ન્યાય મળી જાય અને ક્યાંઈપણ અન્યત્રની છાયા સરખી પણ ન ધુસી જાય, એ બધી બાબો મેં બનતાં સુધી જાળવી રાખી છે.

આ પ્રયોગની કવિતાઓ કવિત્રી રઘુનાથની રચેલી છે. તે સાથે મારા ઉદ્ધારચિત પ્રેક્ષક અંધુઓને ચરણે એક વાત રજુ કરવાની રજા લઉં છું કે આ પ્રયોગ પણ વહનીપતિના માફકજ રહેજ કરવામાં આવ્યો છે.

દેશ-દીપક ચંદ્રેવની “માતૃ દેવો મતૃ પિતૃ દેવો મતૃ ” એ એકજ ધર્મનિષ્ઠાને અંગે લેવાયલી પ્રતિજ્ઞાના પાલન ઉપરાંત એ પ્રયોગ હિંદુ સમાજની એ મહત્વની બાબોએ રજુ કરે છે.

એક આર્ય રમણી ભુલે ચુકે પણ ખોતાના સાસરામાં પિયરિયાંનો કાયમી ખગ પેસારો થવા દઈ તેમની અધમ લાલસાઓ પર જાણે અજાણેપણુ આંખ મિંચામણાં કરતાં પોતે કેવો કંદેડી હાલતમાં ઉતરી પડે છે એ વાત કૃષ્ણાદેવીની કંદણુ કથા સ્પષ્ટ બતાવી દે છે અને હિંદુ સમાજના હજારો ઘરોમાં આજ કામ હજારો કૃષ્ણાઓ પિયરિયાંના પ્રખર જુદમોપર આદાશને પણ કંપાવે તેવા આર્ત નાદોથી રડી રહી છે.

બીજો સવાલ આજકાલ આખા દેશમાં હાહાકાર મચાવી રહેલા વૃદ્ધ લગ્નનો છે. આજથી પાંચસો વર્ષ પૂર્વે લાખારાજના સમયમાં કદાચ એ વસ્તુ આટલે દરજ્જે દેશ વ્યાપી નહિં બની હોય એમ કદી માની લઈએ તો પણ અત્યારે તો વૃદ્ધલગ્નની વિષમ જવાબા એથી હિંદુ સમાજ સળગી રહ્યો છે. આખા એશિયા ખંડમાં ફેસરી સમાન શુરોને કીર્તિમાન ગણાતા લાખારાજ પણ વૃદ્ધ લગ્નની વેદનામાં એવો પીસાઈ ગય છે કે તેની વૃદ્ધલગ્ન પછીની પાછલી કલેપિત હાલત જોનારાઓ એમજ પોકારી ઉઠે કે કે—“નષ્ટપ્રાય થયેલી મેવાડનો નવજીવન આપનારો મહા શુરો પરાક્રમી સુભટ શીરો-મણી લાખારાજ આજ હતો કે બીજો કોઈ ?

એક સમર્થ સિંહાસનના સ્વામીને પણ વૃદ્ધ લગ્ને આ સ્થિતિમાં નાખી દીધો તો સમાન્ય માનવીની કેવી કશું હાલત બને ! લાખારાજ ચંદ્રને પ્રતિજ્ઞાથી પાછો વાળવા જતાં સમજાવે છે કે બેટા ! હું રાગ છું હું પોતેજ ઉઠીને આવું વૃદ્ધ લગ્નનું અધમ પગલું ભર તો પછી પ્રગ્નની શી હાલત થશે.

અક વખત એ એપી રોગ આ વીર્યવંત દેશમાં પેસી જશે તો પછી શું થશે ! તે તું જાણે છે ! તેના જવાબમાં કપિલા કહે છે કે—

પછી હિંદુ સમાજે સેંકડો વૃદ્ધો પરણવાના
હજારો નારીઓના જીવરથી નિશ્વાસ ખરવાના
અને નારી તણા નિશ્વાસથી તો નાશ થાવાનો
વીરનો દેવ આ વિખ્યાતને નામદર્શ થાવાનો

વૃદ્ધ વીવાલ આ દેશમાં પ્રસરતાં દેશનાં બાલ સૌ બેદાલ બનશે
વર્ણશંકર પ્રજા પ્રકટશે દેશમાં વીરતા વહી જશે ભીડતા રહી જશે
તે પછી વૃંદ વિધવાતણાં જનમસે સેંકડો ગર્ભ તે બાલહત્યા થશે
બાલવિધવા તણા શાપ સંતાપથી નષ્ટ ભૂમી થશે કષ્ટ બહુ પ્રગટશે
અને કપિલાના એ શબ્દો આજે સાચા કર્યા છે.

હિંદુ સમાજમાં વૃદ્ધોનાં લગ્નથી વિનાશના મૃત્યુ થાંટ વાગી
રહ્યા છે પરિણામ શું આવશે તે તો પરમાત્મા જાણે ભગવાન ભારતના
વૃદ્ધોને વૃદ્ધ લગ્નના વિનાશકારી તત્વથી પાછા ફરવાને સન્મતિ આપે
અને આર્યવર્તની આર્ય સન્નારીઓના સન્માન તથા સન્મતિ આપે
અને આર્યવર્તની આર્ય સન્નારીઓના સન્માન તથા શિષ્ટાચાર
માટે જીવનના બલિદાન દેનારા દેશ દીપક ચંદ્રદેવ જેવા પરાક્રમીને
પવિત્ર સંતાનો પરમાત્મા ભારતના પ્રત્યેક પિતાને આપે એજ મારી
મંગલ કામના પરબ્રહ્મ પરમાત્મન પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ કરે.

ભાંગવાડી
પ્રિન્સેસ થીએટર
સંવત ૧૯૮૪નાં પોષ
સુદી ૧ ને રવીવાર

કવિ ગૌરિશંકર આશારામ વૈરાટી.
શ્રી દેશી નાટક સમાજ
મુંબાઈ.

પુરૂષ પાત્રો.

- લાખારાણા—મેવાડના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મહા પ્રતાપી મહારાણા
ચંદ્રદેવ (ચંદ)—લાખારાણાનો પાટવી કુંવર સાલુમ્ખાવીરોનો અદી
પુરૂષ ચીતોડનો પહેલોજ ચંદાવત સરદાર
રઘુદેવ—લાખારાણનો દ્વિતીય કુમાર.
મુકુલદેવ—લાખારાણનો ત્રીજો કુમાર મેવાડનો બાળારાજ.
પુરણમલ—મેવાડનો પરાક્રમી પટાવત
રણમલ—મદોરનો રાઠોડ રાજવી
સુરજમલ—રાજા રણમલનો સલાહકાર સરદાર
તીરમલ—માંડુરાજ્ય સામે રીસામલો ચરિત્યમાન બહારવટિયો
કિશોર—અંટકી પિતા પુરણમલનો છેલ્લો વીર બાલક
અકકલમલ—અકકલહીણ બગીરદારનો નાદર નમુનો
ચંદનમલ—અકકલમલનો કામદાર
માતીયોમાળી—રાણી કસ્તુરીનો ખાસ કામદાર

સ્ત્રી પાત્રો.

- કૃષ્ણાકુમારી—મદોરની રાજકુમારી મેવાડની રાજેશ્વરી
કપિલા—મેવાડની રાજધાત્રી
કાલિન્દી—માન્ડુ રાજ્યની જવાંમદ મહારાણી
કિશોરી—પુરણમલની આદર્શ કન્યા કુમાર રઘુદેવની લક્ષ્મીશ્વરી
કસ્તુરી—નાનાં રજવાડામાં રખડનારી છકેલી નારી,
કેસર—રાજા અકકલમલની નિર્દોષ કુમારી.

શ્રી ૧।

“દેશ-દીપક” નાટકનો સંક્ષિપ્ત સાર.

અંક ૧ લો.

સુત્રધારની નાન્દી પ્રાર્થના અને બાળાઓ દ્વારા વસ્તુ વિવરણ.

પ્રવેશ ૧ લો—મેવાડનો મહાન (ગજ) રાજ. દરબાર-વીરતાની વિરાટ પ્રતિભાથી દીપી રહેલા મેવાડના ભવ્ય દરબાર માં યુવરાજ ચંદને માટે મંદોરની રાજ કન્યા કૃષ્ણાકુમારીના વિવાહનું શ્રીકૃષ્ણ લઈ મંદોરનો રાજપુરોહિત પ્રવેશે છે.

લાખારાજથી તેને શાન્ત કરતા સહજ હાંસીના શબ્દો બોલાઈ જવાય છે. સમગ્ર રાજસભામાં તે હાસ્ય ધ્વનિ પ્રસરી જાય છે તેટલામાં તે હાંસીમાં વસી રહેલા ભાવી ભયનું ભાન કરાવતી રાજધાત્રી કપિલા દાખલ થાય છે. લાખારાજથી પોતાની ભુલ સમજાય છે દરમ્યાન યુવરાજ ચંદ આવી પહોંચે છે અને સાફ શબ્દોમાં કહી દે છે કે પિતાએ મશ્કરીમાં પણ જેને પોતાની ગણી તે સન્નારી આજથી મારી પૂજાને યોગ્ય ઠરી પુત્રની પ્રતિજ્ઞા સામે લાખારાજ લાચાર બને છે. અને ચંદની પ્રતિજ્ઞાથી પરવશ બનેલા પુરોહિત લગ્નનું શ્રીકૃષ્ણ રાણાદેવના હસ્તમાં સમર્પણ કરે છે.

પ્રવેશ ૨ જો—મંદોરનું રાજ ઉપવન—મંદોરની રાજકુમારી કૃષ્ણાદેવીને કોઈ વૃદ્ધ સ્વામી સાથે પરણવાનું સ્વપ્ન આવવાથી નિર્દોષ બાળા ભાવી ભયથી ડરા રહી છે તેની સહચરી તેને

સમજાવી શાન્ત કરી રહી છે તેટલામાંજ તેણીને સ્વપ્નાની વાત સત્ય થયાના સમાચાર મળતાં આકંઠ કરે છે. રાજા રણુમલ તેને આશ્વાસન દે છે. દરમ્યાન સરદાર સુરજમલ આવી પહોંચી આ લગ્નને રાજ્ય લોભના રૂપમાં પલટાવી નાંખે છે. રાજા રણુમલની રાજ્ય લોભી રાક્ષસવૃત્તિ જાત્રત થાય છે. જેના પરિણામે ઉંધુ મારી આવેલા પુરોહિતને જાગીર મળી જાય છે. અને રાજા રણુમલ કન્યાને લઈ સંપૂર્ણ લશ્કરી બળને દમ્ભાસ સાથે મેવાડને માર્ગે રવાના થાય છે.

પ્રવેશ ૩ જે—અક્કલગઢનું અક્કલમંદિર—રાજા રણુમલ તરફથી મળેલી અક્કલગઢની જાગીર સંભાળવા રાજપુરોહિત હાજર થાય છે. જીંઘીસર લિક્ષાન્દેહી કરનાર પુરોહિતનું લેખનું અકસ્માત રાજપ્રાપ્તિથી ચરફી જાય છે. અને “પુરી એક અંધેરી ને ગંડુ રાજા” ના રાજ્યનું મંગળાચરણ થાય છે.

પ્રવેશ ૪ થો—મેવાડનો મયુરબાગ—સંજોગના ભોગ બનેલા લાખારાણા ચીરાતે હૈયે લગ્ન મંડપમાં હાજર થાય છે રાજધાત્રી કપિલા તેમને આનંદમાં રહેવા વિનવે છે તો તેનો જવાબ લાખારાજ એ આપે છે કે—“કપિલા ! બાસઠ વરસના આ બુઢાના લગ્નમાં આનંદ ક્યાંથી હોય જેનાં પરણવા લાયક જુવાન બાળકો કુંવારા ફરે છે તે બુઢા બાપને લગ્નના બાજઠ પર બેસતાં આનંદ શાનો હોય ? બરાબર આજ સમય પર રાજા રણુમલ આવી પહોંચે છે અને બરાબર રંગ જામેલો જોઈ દાવ

ફેડે છે કે-આ વૃદ્ધ લગ્ન ક્યારે કરી શકાય કે મારી કૃષ્ણાને
 થનાર સંતાનજ મેવાડનો રાજા થાય એવી મને કબુલાત અપાય !
 પિતાના આત્માની શાન્તિ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલન
 માટે કર્મવીર ચંદ્ર યુવરાજ પદપરથી પોતાનો હક્ક ઉઠાવે છે
 અને પિતાના ચરણ પર હસ્ત મુકી સાફ શબ્દોમાં કહી દે છે કે-
 “જીવનમાં ધર્મની ધુન જાગી અને કર્મ નિષ્કામની લગન લાગી.”
 “આજ આ અંગના રોમ રોમે પિતા આપની ભક્તિની હાક વાગી.”
 “આપઆજ્ઞાકરો શીઘ્ર હુંસંચરૂ અનળનીજ્વાળાશાં વસ્ત્રભગવાંધરૂ”
 “સ્વાર્થ સામ્રાજ્યમાં લેશ પણ છે નહીં તો પછીરાજકે તાજને શુંકરૂ”

ચંદના એ ઉદાર ઉદ્ગાર અને પ્રચંડ પિતૃભક્તિ સામે
 રાણાજી હારી જાય છે રણમત્તને પણ પોતાની ધારણા સફળ
 થવાથી આનંદ થાય છે અને કૃષ્ણાકુમારી તથા લાખારાણાના
 હસ્ત મેળાપ થાય છે.

પ્રવેશ ૫ મો-સરદાર પુરણમલનો પ્રાસાદ-કિશોરી
 અને તેની સહચરી વચ્ચે વૃદ્ધ પતિનો પ્રેમ વધારે સારો કે
 જીવાન સ્વામીનો પ્રેમ સારો ? સંબંધી વાદવિવાદ તથા રઘુદેવ
 અને કિશોરી વચ્ચે પ્રણયાનુરાગ બાદ સરદાર સુરજમલ આવે
 છે અને રાજમાતાના ખોટા બહાના હેઠળ નીચે પુરણમલને
 પોતાના પક્ષમાં લેવા લલચાવે છે. પુરણમલ તેને તિરસ્કાર
 પુર્વક પાછો વળાવે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો-અછલમલનો મહેલ-વૃદ્ધ પિતા અને નવ-
 યુવાન નરેન્દ્ર માતાનો ખુલ્લો સંગાર જોતી યોવનને કિનારે

ડગ ભરતી કુમારી કેસર કામદાહથી ઝુરે છે અને આખરે કામદારનેજ પોતાનો ભાવી ભરથાર બનાવવાની પેરવી કરે છે. ખાલી ખજનાથી અકળાયેલો ઉલ્લુ રાજા રૈયતપર ચાંદલાવેરો નાંખે છે અને કસ્તુરી તેના ખજનાપર કાતર ચલાવવા માટે મોતીયા માળીને લુચ્ચાઈથી રાણી કામદારની નોકરીમાં રાખે છે. પ્રવેશ ૭ મો-મેવાડના કિલ્લાની અંદરનું ખાનગી સભા ભુવન.

કૃષ્ણાકુમારીનાં લગ્ન પછી મેવાડના રાજ્યમાં બે પક્ષ પડી ગયા છે મેવાડ પક્ષવાળાઓ હરકોઈ રીતે યુવરાજ ચંદનેજ ગાદીએ બેઠેલો જોવા માગે છે જ્યારે મંદોર પક્ષવાળા મુકુલના રાજ્યભિષેકને માટે રાણાજીપર દબાણ કરવાનું ગોઠવી રહ્યા છે.

એવામાં ગયાજીના તિર્થસ્થાનને વિધર્મી શત્રુઓના હુલાથી બચાવી નિર્ભય કરવા માટે એકત્ર થયેલા આર્યાવતના નરેન્દ્ર મંડળનો દુત લાખારાણુને ધર્મ યુદ્ધમાં આમંત્રણ આપવા આવે છે સંન્યાસ લેવાનો ઇરાદો અક્ષળ ગયો તો અનાયાસે આવી મળેલા ધર્મના સંગ્રામપર પુણ્યક્ષેત્રમાં પ્રાણ આપી વૃદ્ધ લગ્નના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાની તિવ્ર ઇચ્છાથી રાણાજી ગયાજીના યુદ્ધમાં જવાની તઈયારી કરે છે. તેજ પળે રાણાજી ગયાજીના યુદ્ધમાં જતા પહેલાં અંદરના યુદ્ધનો નિર્ણય કરતા જાઓ, મારા મુકુલને ચંદના વચન મુજબ રાજ્યભિષેક કરીને પછી જાઓ” એ માગણી કરતો મહામ પગલે રણમલ રજુ થાય છે. મેવાડ પક્ષ અને મંદોરપક્ષ વચ્ચે રાજગાદીના

સવાલની ભીક્ષુ સમશ્યા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાંજ ચંદ પોતાની પ્રતિજ્ઞાની યાદી આપે છે—ચંદની માગણીથી બ્રહ્માંડના સામ્રાજ્ય ને પણ બંધુપ્રેમ સામે તુચ્છ ગણનારો રઘુદેવ પોતાનો હક્ક પણ રાજગાદી પરથી ઉઠાવી લે છે—ગંગાકુમાર ભીષ્મ સરખો ભડવીર ચંદ રાણાજી કપિલા અને મેવાડ પક્ષના આકંદને ન ગણકારતાં પ્રતિજ્ઞાપરજ મક્કમ રહે છે અને પોતાના નાના ભાઈ મુકુલદેવને છાતીપર બેસાડી રાજ્યસભા સમક્ષ લઈ આવે છે. સ્વહસ્તે તેના મસ્તકપર છત્ર અને તાજ ધરાવી મહાસભા મુકુલનો જય ગાંતવે છે.

સીન ટ્રાન્સફર.

સ્થળ—ગયાજીનું તિર્થસ્થાન—સાંસારિક જંજાળથી મુક્તિનો છેલ્લો શ્વાસ લઈ છુટેલા રાણાજી ચંદને આતરિક આશીષ દેતા રઘુદેવને સાથે લઈ ગયાજીના ધર્મ યુદ્ધમાં સીધાવે છે. અજાણે પણ ચંદ જેવા પવિત્ર પુત્રને અપાયલા અન્યાયના મહા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાજ ગયાજીમાં ગયા હોય તેમ ગયા ક્ષેત્રને શતરૂના ત્રાસમાંથી સદાને માટે મુક્ત કરી સ્વર્ગ ધામે સંચરે છે ॥ સ્વધર્મે નિધન શ્રેય, એ ગીતા વાક્ય સિદ્ધ કરનાર રાણાજીના પુણ્યશાળી પ્રાણના સન્માનને માટે સાક્ષાત પરમાત્મન પ્રગટ થાય છે દરેક ધર્મના દરેક કેમના માનવ બંધુઓને પોતાના ધર્મને ખાતર પ્રાણુર્પણ કરવાનો જુસ્સો પ્રગટી આવે તેવા પ્રચંડ દ્રશ્ય વચ્ચે પરમાત્મન રાણાજીને પોતાના ધામમાં સન્માન પૂર્વક લઈ જાય છે. સાયુલય મુક્તિ.

અંક ૧ લો સમાપ્ત.

.....અંક બીજો.....

પ્રવેશ ૧ લો-સ્થળ-રાજેશ્વરી કૃષ્ણાનો મહાલય.

લાંબા સમયથી સંગ્રામમાં ગયેલા સ્વામીનું કબ્યાણ ચિત્તવન કરી રહેલી કૃષ્ણાકુમારી સામે ચંદ તરફથી વારે વારે પોતાને અપમાન થયાની ફરીયાદ યુક્તિ પુર્વક રાજા રણુમલ રજુ કરે છે પરંતુ ચંદનો દેવતાઈ વિનય ને માતૃભક્તિ જોઈ કૃષ્ણા ગદગદ કંઠે કબુલ કરે છે કે પિતા ! આવો દીકરો જગતમાં દુર્લભ છે જે દીકરો ઓરમાન માતાના શબ્દ પર સ્વમાનને પણ વિસારી દે તે પિતૃ કુળની ઇકોતેર પેઢીને પણ અવશ્ય તારી દે.

ચંદ ગયા બાદ રાજમાતા દેવપુજનમાં જતાં રણુમલ હવે બીજો દાવ ખેલવાની તૈયારી કરે છે. સ્વામીના કુશળ સમાચાર રાજમાતા તરફથી મેળવવા માટે આવેલી કિશોરીને રઘુ દેવના મૃત્યુની ખોટી ખબર આપી રણુમલ રડાવે છે. પણ અકસ્માત આવી લાગેલી કપીલા કિશોરીને આત્મઘાત કરતી અટકાવે છે, પિતાની આવી નિષ્કુર મશકરી પર રાજેશ્વરી કૃષ્ણા તિરસ્કાર વરસાવે છે. તંટલામાંજ ધાયલ હાલતમાં રાણાજીના નિધન સમાચાર લઈને રઘુદેવ આવે છે. કૃષ્ણા કર્ણ શબ્દોમાં પોકારી ઉઠે છે કે પિતા કિશોરીની તમે કરેલી મશકરીના પડધા હજી મહાલયમાંજ ગાજી રહ્યા છે, ત્યાંજ

મારા સર્વ નાશના પડઘા વાગી રહ્યા છે. આટલું છતાં નકેટ હૃદયનો નિષ્કુર રણુમલ ઘણીજ સફાઈથી રઘુદેવનો જન લેવાની આલખાણ ચલાવે છે.

સ્વામીના મરણથી ઉશ્કેરાયેલી કૃષ્ણા રણુમલના સ્વાર્થ પણુ માર્મિક ઉદ્ગારોને ઉચ્ચકી લે છે, ભાન ભુલેલી ભલી ભામા પોતે પણુ રઘુદેવને કહે છે કે રઘુ તું જીવનપ્રિય બનીને પાછો કેમ આવ્યો અરેરે દીકરા ! તને ન જીવતાં આવડ્યું કે ન મરતાં આવડ્યું”. જીવનપ્રિય એ કઠોર વાક્ય પ્રહાર ના સહન થવાથી—

રઘુદેવ આત્મહત્યાને માટે કૃપાણુ ખેંચે છે. પણુ અકસ્માત આવી પહોંચેલી કપિલા તેને સત્ય વસ્તુ સમજાવી બચાવી લે છે.

પ્રવેશ ૨ જે-સુર સાગરનો કિનારો.

પ્રણય પંથના મુસાફર કિશોર અને રઘુદેવનો પ્રણય મુંગાર બાદ ચંદના રાજત્વને કલંકિત કરવાની રાહ જોતા કળી રૂપ રણુમલે ગોઠવેલા યંત્રનું રમકડું બનેલો બાળરાજા મુકુલ કિશોર સાથે રાજહંસ પકડવા આવે છે. રણુમલની યોજના મુજબ શયતાન સુરજમલ બન્ને જાની મીત્રો વચ્ચે ઝઘડો જગાવે છે પરિણામે કિશોરને હાથે મુકુલ ધાયલ થાય છે. શિકારેથી પાછા ફરતાં સરહાર પુરણુમલનું આ ફૂર ઘટના પર ધ્યાન ખેંચાય છે. મરનાર લખારાજને જે બાલરાજના જીવ-

ન રક્ષણ માટે પોતે વચન દર્શ ચુક્યો હતો તેને પોતાના પુત્રને હાથે ઘાયલ થયેલો જોઈ “રાજા એજ ઈશ્વર એવો એકજ મંત્ર શીખેલ પ્રતિજ્ઞાધેલા પિતાના રાજલક્ષ્મી ‘યામા’ જવાળા ઉઠે છે. અને મેવાડ રાજ્યના ધારા મુજબ રાણાનું લોહી રેડનાર પુત્રનો શિરચ્છેદ કરે છે.

પ્રવેશ ૩ જો-અક્કલગઢ તાબાનું એક ગામ.

રૈયતમાં ચાંદલાવેરો ઉઘરાવવા નીકળેલા રાજા અક્કલમલની અક્કલમાં ઉંધાઈ લાગે છે-મેળવેલી માલ મિલકત લઈને કસ્તુરીના કાવત્રા મુજબ મોતીઓ માળી લાગે છે-અને કામદાર તથા કેસર વચ્ચે પ્રેમની જવાળા જાગે છે.

પ્રવેશ ૪-થો ન્યાય મંદિર મેવાડ.

બાલ્ય સ્વભાવ એવો ચંચળ હોય છે કે રમત વખતે બાળકો આપસ આપસમાં ગમે તેટલાં લડે છે પરંતુ જુસ્સાનો આવેશ ઉતરી જતાં પરીણામે તેજ બાળકો એક બીજાની મહોબત માટે મરી પડે છે.” એ ન્યાયે કિશોરને હાથે ઘાયલ થયા છતાં ઉદાર દીલનો બાલ રાજવી મુકુલ ઘાયલ હાલતમાં રાજ્યના ધારા મુજબ શીરચ્છેદની સજાને પાત્ર થયેલા કિશોરના બચાવને માટે ન્યાયમૂર્તિ ચંદ સમક્ષ હાજર થાય છે, મોટાભાઈ પાસે મુકુલ પોતાના પ્રિય મિત્ર કિશોરના ચુન્હાની ક્ષમા માગી રહ્યો છે. તેટલામાંજ કિશોરનું મસ્તક લઈ પુરણમલ દાખલ થાય છે-જેના બચાવ માટે મુકુલ

મોટાભાઈ સમક્ષ રડી રહ્યો છે તે મિત્રનો શિરચ્છેદ થયેલો. જોઈ મુકુલના પ્રેમાળ બાલ્ય હૈયા પર પ્રચંડ આઘાત લાગે છે. સરદાર પુરણમલ તેને આત્મઘાત કરતો અટકાવી દે છે.

આ કર્ણાકાન્ત ઘટનાથી ચાણક્ય બુદ્ધિનો ચંદ સમજી જાય છે કે કિશોરના મૃત્યુના પડદા પાછળ અવશ્ય કોઈ ખબરદાર કાવત્રાખાજ છુપાયો છે. મુકુલની નિર્દોષ જીભાનીથી અને ધાત્રી માતાને ઝેર દેવાના પ્રત્યક્ષ પુરાવા સમાન પકડેલા કાવત્રાથી સુરજમલને દેહાંત દંડ અને રણમલને તાબડતોબ દેશનિકાલની સજા ફરમાવવામાં આવે છે પરંતુ અત્યાર સુધી રણમલરૂપી ઢાલની એકજ બાજુ જોઈ રહેલી-રણમલ સમા કલીના સ્પર્શથી આકુળ વ્યાકુળ બનેલ રાજમાતા કૃપણ ચંડિકાના ઉચ્ચ કોપથી આવી ચુકે છે અને આ સજા અટકાવી દે છે. રાજ ખટપટના કાતીલ ઝેરથી અજ્ઞાન ભોળી રાજમાતાને હવે ચંદ પરજ સંદેહ આવે છે અને તેની એક પણ દલીલ સાંભળ્યા સિવાય તે દેશ દીપક દીકરા ચંદને દેશનિકાલની સજા ફરમાવે છે. એક સમ્રાટ તરીકે સિંહાસનનો સ્વામી થવા સરજાયલો છતાં ઇચ્છા પૂર્વક સિંહાસનનો સેવક બનેલો માતૃભક્ત દેશ દીપક ચંદ દેશવટે ચાલ્યો જાય છે.

પ્રવેશ ૫ મો-માન્ડુ રાજ્યના તાબાનો પહાડી પ્રદેશ.

માન્ડુના રાજ્ય સામે રીસાયલો તીરમલ પોતાની જપ્ત થયેલી જાગીર પાછી મેળવવા માટે પ્રમાણિક બહારવટુ ખેડી રહ્યો છે.

દરમ્યાન માન્ડુની મહારાણી મેવાડને માર્ગે જતી ત્યાં થઈને નીકળે છે મહારાણીનો માર્ગ રોકી તીરમલ પોતાની જાગીરનો જવાબ માગે છે. રાણી અને તીરમલ વચ્ચે સંગ્રામ જાગે છે—પણ દેશવટે નીકળેલો ચંદ ત્યાં આવી લાગે છે અને તીરમલની સાત્ત્વિક વૃત્તિઓ ચક્ષુ સમક્ષ બેતાંજ ચંદની સમન્વવદ્થી બન્ને વચ્ચે સમાધાન થાય છે, તીરમલને તેની જાગીર પાછી મળી જાય છે પણ વીરતાનો કદરદાન તીરમલને તેની ન્યાયમૂર્તિ ચંદના કામની કદર કર્યા વગર રહેતો નથી જેના પગલાને પ્રતાપે પુર્વજોની જાગીર મળી અને અનંત કાળની આશા એકદમ ફળી તે ચંદના ચર્ણુમાં તીરમલ પોતાની જીંદગી અને જાગીર બન્ને સમર્પણ કરે છે. અને ચંદની પવિત્ર ઇચ્છા મુજબ તીરમલ રાજમાતાની સેવા માટે મેવાડ પ્રત્યે પરવરે છે.

પ્રવેશ ૬ ટો—અક્ષત્રમલનું રહેઠાણ

રાજરાણી કસ્તુરીની જાત પ્રમાણે સાત અને કામદારે કેસર માટે કરેલી વરની તપાસ.

પ્રવેશ ૭ મો—મેવાડનો મહાલય.

ચંદના ચાલ્યા ગયાથી હતાશ બનેલી રાજ્યમાતા કૃષ્ણાએ ચારે બાજુની જંજાળથી કંટાળી સર્વ રાજસત્તા પિતા રણુમલના હસ્તમાં સોંપી દીધી છે અને સંસારના ત્રાસથી કંટાળેલી રાજમાતાને આત્મ કલ્યાણ હૃદયની શાન્તિને બહાને

શયતાન રણુમલે જત્રાએ મોકલી દીધી છે, રાજમાતા ચિતો-
ડની બહાર જતાં રણુમલ નિરંકુશ રાજસત્તા ચલાવી રહ્યો
છે. બાલ રાજા મુકુલના કામળ પણ ઉદાર બાલ્ય સ્વભાવનો
લાભ લઈ રાજ્યનો તાજ મસ્તકે ધરી મહાંધર રણુમલ મેવાડના
સિંહાસને ચઢી બેસે છે. બરાબર સમયગર કપિલા પ્રવેશે છે
અને મેવાડવાસીઓને ઉશ્કેરે છે.

કપિલાના વીરોચિત ઉદગારથી મેવાડી વીરો શમશેર
ખેંચી સાવધ થાય છે પુરણુમલ પોતાના સૈનિકો સાથે સિંહા-
સનને ઘેરી વળી રણુમલને રાણાનું આસન બાલી કરવા હુકમ
કરે છે પરિણામે ભીષણ સંગ્રામ જંગલમાં પરાક્રમી વીર પુરણુ-
મલ સ્વર્ગે સંચરે છે. કઠોર સંજોગો વચ્ચે કપિલા કેદ પક-
ડાય છે. તેજ પળે હત્યારો રણુમલ બાલ રાજા મુકુલને
રેંઝી નાખવા પ્રેરાય છે પણ આગના ઝોળાની માફક ધસી
આવેલી દેવી ત્રિપુટીથી તે નિર્દોષ બાળક બચી જાય છે.

—: ૨ બલો :—

—: અંક બીજો સમાપ્ત :—

—: અંક ત્રીજો :—

પ્રશેશ ૧ લો-રાજા રણુમલનો મહાલય

રાજમાતાને તિર્થસ્થાનમાં રોકી રાખી ઝેરી પોપાક તૈયાર કરી
હત્યારો રણુમલ સુરજમલને ચંદના ખાસ જસુસનો સ્વાંગ સગવળી
ફેલવાડામાં રઘુદેવના પ્રાણની આહુતિ લેવા રવાના કરે છે. કુશાગ્ર-

શુદ્ધિથી આ દાવતરૂં જાણી ગયેલી માન્ડુની રાણી (સુંદરમલ) તરતજ રઘુદેવના બચાવને માટે તીરમલને મોકલી દે છે અને પોતે ચંદના કદા શત્રુ તરીકે પોતાને ઝોળખાવી રણમલ પાસે સરદારીની ને કીની માગણી કરે છે. શુભાચોને શરમાવે તેવો તેનો દમદમ્પા ભર્યો રવામ જોઈ રણમલ રાજમાતાનું મસ્તક કાપી લાવવાની શરતે સુંદરમલને મેવાડના મુખ્ય મંત્રીનું સ્થાન આપવા કબુલે છે. આ ભયંકર શરતથી સુંદરમલનો આત્મા કમકમી ઉઠે છે.

જ્યારે રણમલને પણ ડરાવે તેવી વીરતાથી રણમલે મોકલેલા ગુપ્ત ઘાતકોના હસ્તકમાંથી રાજમાતાને બચાવી લેવા માટે સુંદરમલ પોતાના બહાદુર યોદ્ધાઓ સાથે વાયુવેગે રવાના થાય છે.

પ્રવેશ ૨ જો-કેલવાડામાં કુમાર રઘુદેવનો મહાલય

કલપાંત કરતી કિશોરીને રઘુદેવ આશ્વાસન દે છે ત્યાંજ તેના કાળના પેગામ રૂપે આવેલો કાળમુખો સરદાર સુરજમલ ઝેરી પોષાક લઈ પ્રવેશે છે શુરો છતાંય ભોળો પરાક્રમી છતાંય બંધુ પ્રેમી, રઘુ ચંદનું નામ સાંભળતાંજ ગાંડા ઘેલો બની જાય છે, ભાઈ, ભાઈ મારો ભાઈ ! કરતો પોષાક પહેરી લે છે બરાબર ઝેરજ પળના ફરકમાં તીરમલ કાળી ચીસ પાડતો આવી પહોંચે છે પણ તે પહેલાં તો કઠોર કાળે પોતાનું કામ પુરું કરી લીધું છે. મુકુલ કીશોરી અને તીરમલના કંઈક કલપાંતથી મહેલની દિવાલો પણ ધુજી ઉઠે છે દરમ્યાન ભુખ્યા વધતી માફક રણમલ સૈન્ય સાથે તુટી પડે છે. અને તીરમલ તથા કિશોરીને સંગ્રામમાં વિદારી મુકુલને લઈ નાગદાના કિલ્લા તરફ રવાના થાય છે બાદ રણમલના ગુપ્ત ઘાતકોના હસ્તમાંથી રાજમાતાને બચાવી લઈ રઘુદેવના રક્ષણ માટે દોડ્યો આવતો શ્વાસભર્યો સુંદરમલ આ કંઈક ઘટના જોઈ કમકમી ઉઠે છે.

દરમ્યાન પાછળ રહી ગયેલી રાજમાતા દીવાનાની માફક દોડી આવે છે. સુંદરમલ રાજમાતાને શાન્તિ અને યુક્તિ પુર્વક સર્વ થટના સમજાવે છે. ત્યાંજ રાજમાતાનું હૈયું પોકારી ઉઠે છે કે—અરેરે.....

એ બાપ મારો નથી કે નથી એની હું દીકરી.
જન્મતાં મરજો પ્રભુ એવા પિતાની દીકરી;
પિતા થઈ પુત્રીનાં સંતાનને જો સ્વલસ્તે કાપે,
હજારો જન્મમાં જગદીશ એવો બાપ ના આપે;

સોન ટ્રાન્સફર.

પ્રવેશ ૩ જો—નાગદાના કિલ્લો (રાજ રણુમલનું ગુપ્ત વંશ સ્થાન)—કેદી લાલતમાં પડેલી કપિલાને ચાણુક્ય શુદ્ધિથી સુંદરમલ સમજાવે છે રણુમલને મીઠા શબ્દોથી મનાવી ચંદની કલ્યાણની ચાહનાથી કપિલા ચિતોડના કિલ્લામાં ચાલી જાય છે. બાદ મુકલનું મરતક ઉતારી લેવાનો રણુમલ સુરજમલને હુકમ કરે છે નિર્દોષ બાળકના કાગાચલા શબ્દોથી મારવા ઉઠેલો સુરજમલ બાળારાજને છાતીએ લગાવે છે. આ દેખાવથી ઉશ્કરાયેલો રણુમલ સુરજમલને ગોળીમારથી ઉડાવે છે. ત્યાંજ કૃષ્ણા દોડી આવે છે. કોલાંધ બનેલો રણુમલ એકી સાથે ગોળીબહારથી તેને ઉરાડી દેવા હુકમ કરે છે ત્યાંજ દેશદ્વિપક ચંદ ધસી આવે છે અને રણુમલ ગુપ્ત માર્ગથી નાસી છુટે છે—ટૂંકો.

પ્રવેશ ૪ થો—અકલમલનો મહેલ—કસર કુમારીના લગનમાં ઠગારી કરતુરીએ મારેલા વજ્રના ઘાથી રાજ અકલમલનું અસકેલું ભેજું ઠેકાણે આવી જાય છે, તેણે અવળી ઉપાડેલી બ્રહ્મની માયા હવે સત્ય સ્વરૂપમાં સમજાય છે બુદ્ધાપામાં જોબનવંતી જીવતી સાથે કરેલાં લગનનું ખરું રહસ્ય ખ્યાલમાં આવે છે ને સર્વ તેને સમજાવે છે કે—

કસ્તુરી—ખોખા બનીને ચોકખા ખુદ્દા પડ્યા છે। મરવા,
કાળા કલ્પ લગાવી પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કામદાર—તાકાદ નથી અંગે તો સુંદરીની સંગે
રમવાને રતી રંગે પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કેસર—ધરમાં અમે કુંવારાં; શૃંગાર જોઈ તમારા
બળવા જીગર અમારાં પરણ્યા તમે શું કરવા ?

કસ્તુરી—વિધવા બની વિલાપે, મરીએ અમે જુરીને
ઘોડે ચડી ગધેડા પરણો તમે શું કરવા ?

કંટાળેલો રાગ્ન—કામદાર ને કેસરના હસ્ત મેળાપ કરાવી જગત
ની જંજળ છોડી દઈ જ્ઞાતી માયાનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી જઈ
સન્યાસ લે છે.

પ્રવેશ ૫ મા—ચિતોડનો કિલ્લો તથા રાજમહાલય—ચારેખાજુથી
હતાશ બનેલો રણુમલ ચિતોડના કિલ્લામાં ભરાઈ બેસે છે. ચિંતાઓની
જ્વાળાઓને શાન્ત કરવા સુરા અને સુંદરીના કૃત્રિમ ઉપાયથી અંગ
ની અને આત્માની શાન્તિ ઇચ્છે છે.

જ્યારે ખીજી તરફથી ચાલાક કપિલાએ કિલ્લામાં દાખલ થતાંજ
અંદાજ વિજયનાં સર્વ સાધનો તૈયાર કર્યાં છે અને સુંદરમત્ર સાથે
કિલ્લાની ચાવી અંદરે દાખલ થવા માટે મોકલી દઈ રણુમલને મદિરા
માં મસ્ત બનાવી બેસાડ બનાવે છે. દરમ્યાન અંદર પોતાના સૈનિકો
સાથે કિલ્લાનો કબજો લે છે. રણુમલના સૈનિકો તેને સાવધ કરવા
આવતાં કપિલાના હાથે ઠાર થાય છે. જોળીમહારના અવાજથી રણુમલ
જાગી જાય છે અને સઘળું કાવત્રું સમજી જાય છે પરિણામે રણુમલ

ને હાથે કપિલાનું મૃત્યુ થતાંજ ચંદ આવી પહોંચે છે બીજા રણ
યજ્ઞમાં દેશ-દીપક ચંદને હાથે દેશપ્રોહી રણમલ માર્યો જાય છે. દેશ
દીપક ચંદેવ મહારાણા મુકુલદેવનો જય ગજવે છે ત્યાં આગરાખન
મુકુલ મોટાભાઈને મળવા ઉત્સાહ લયો દોડી આવે છે પોતાની જય
ગજના અટકાવે છે અને કહે છે કે-

ઉપકાર માનો આજ મહારા દેશદીપક ચંદનો
મહારા નહીં પણ જય ગજવો દેશ દીપક ચંદનો
ધૃતિહાસમાં યશ અમર હોગ્ને દેશ દીપક ચંદનો
જગતમાં જય ગજવો દેશ દીપક ચંદનો

મહારાણા મુકુલજી અને દેશ દીપક ચંદેવની જય ગજના પદાની
અવાજ વચ્ચે મુકુલજીના મસ્તકે મેવાડનો તાજ દેશ દીપક ચંદના વિજ્ય
હસ્તે મુકાય છે તે સાથેજ આનંદ હર્ષના વાતાવરણ વચ્ચે પરમાત્માની
દયાથી દેશ દીપકનો પ્રયોગ સમાપ્ત થાય છે.

શાંતિ !

શાંતિ !!

શાંતિ !!!

શ્રી ૧૧
શ્રી ગાંગેશાય નમઃ
“દેશ દીપક” નાટકનાં ગાયનો

—: મંગળાચરણ :—

વંદુ વિશ્વ દેવ દીનદયાળ
પરમ પુનિત પ્રણતપાળ.
રિક્ષિ સિક્ષિ સુમતી આપ
વ્રતપતિ વર કરતું સ્થાપ.
ત્રિવિધ તાપથી તારતું તાત
વિમલ હર વિનાયક નાથ
સામ્ય સ્મરણ સુયશકાર
મંગળ કર હર મુર...વંદુ વિશ્વ૦

આખાઓ—

૧

દેશ દીપક દેવાંશી ચંદ્રની જનની જયકારી
સુમિમેવાડ મનોહારી....

રાણા કુળમાં રામ સમા જ્યાં, જનમ્યા અવતારી
જન્મ સુમિનાં કણ સુકવવા દેતા શીષ ઉતારી
પુત્ર ધર્મનું પાલન કરતા અડગ ટેક ધારી સુયશકારી
વિરોની જનની જયકારી
દેશ દીપક.

નર્તકી વર્ગ—

૨

શરદ પુનમની રાતલટી.... સોહામણીરે
 મહારે બહારે રમાડેલ રાસ, બુલાવેલ બાંતડીરે,
 રાધાની સંગ રમીરે..... બુલબુલામણી
 અમારાં ચિત્ત હરીરે, ગયા ક્યાં કૃષ્ણ હરીરે
 બનાવો શ્યામ માણીરે
 વૃન્દા તે વનની કુન્જ ગલીમાં આવતારે
 નંદના છેલા લાલ મારે મન ભાવતારે.... રાધાની
 કાન કાલિન્દિને ઘાટ બંસી બબલતારે,
 શ્યામ સુહાગી સુંદર વેતુ ચરવતારે....
 મને કોઈ કૃષ્ણ બતાવો, બેતી મને કૃષ્ણ બતાવો
 આપું વંદામણી.

સાહેલીઓ—

૩

સખી સ્વપ્ન બધાં (૨) નથી કોલી સાચાં પડતાં
 અલીએ શમણાં, મનની બ્રમણાં, કુમળાં દિલ વ્યર્થ દુલવતાં
 ૧લી—સોળ વરસની હું રસ રમણી; સ્વપ્ને નાનો કીકાપરણી
 રડી રડી રાતલટી ગાળી રસભર, રજની વ્યર્થ બગાડી
 જાગીને જોયું તો—સુંદર શ્યામ હતા મન ગમતા....
 ૨જી—મને સ્વપ્ન બાધ એવાં આવે, નવી શોકય નાવલીયો લાવે

શોકસદી એ જુબ સતાવે, મને જુવનની બહાર કઢાવે
જગીને જોયું તો—નણુદસ વીર દીધા કરગરતા....

૩૭—હું સ્વપ્નમાં બની ઈન્દ્રાણી, ભરે અપ્સરા માઈ પાણી
દેવલોકમાં દેવી મનાંણી, થકી સ્વર્ગિય વૈભવ માણી
જગીને જોયું તો—મારા રસિયા પહેરો ભરતા.... સખી

વારાંગનાઓ —

૪

યાદી સતાવે અમને દીસદાર ચાર તારી રે
આ બે કદર ન દીધી તે કંઈ કદર અમારીરે
ગુલ્જન અમે બીજાવ્યાં તેં ત્યાં બીજાવ્યા કાંટારે
સતો હજાર વીતી સુની પડી પથારીરે

કંતુરી-રાજ—

૫

હાંદારે જવા રાજ બની હું તેની રાંણી
વાલા ઠકરાણા માગો તે સવળું આપુ આણી
હવે હું ભરવાની સોનાને ઘેરે પાણી
સાગ શીશમના ઢોલીયા લાવો, દુલની સેજ બીજાવો
ખસને પંખે પાણી છાંટી, પવન મને નંખાવો
પોંદ પ્રીતે પછીથી પટરાણી, મોઢી મજાઓ માંણી
માગો હયો સવળું કંહો જુલ્લે જુલ્લી દીસની વાત
ચાર દીવસનું જોબનીયું પાછળ અંધારી રાત
તારે નખરે થયો હું પાંણી પાંણી....

સખીઓ તથા કિશોરી— ૬

સોળે કળાએ ખીલતી શાણી આદેલી
રસિકા કોઈ રસિયો ખાળે બનીને રસવેલી વેલી
તરૂંવર વિણ વીલી લાગે બહાલી આવેલી
જો હોય પ્રિયતમ રસીકતો રસિકા રસિક દેખાય છે
રજની થકી જ્યમ ચંદ્ર રજની ચંદ્રથી સોદાય છે
ચહસ્થાશ્રમ તો વરસાવે અમૃતની દેલી
જુગતી જોડી વિકસાવે નંદનવન વેલી.

કિશોરી તથા સખીઓ— ૭

જુવાન નરની પ્રીત નકામી પળપળમાં પડટાય
ઉપરનાં આડંબરથી ભોળી બાળા લરમાય
સોળ વરસની સુંદરી વરમાં, પરણ્યા પરધર જાય
રસનાં ભોળી ભુખ્યા લમરા, કુલકુલ ભટકી જાય
કિશોરી—બધા પુરૂષ એવા નથી હોતા, એ વાતો ન મનાય
સખીઓ—આજકાલ સોમાં નવ્વાણું, નર પરસ્ત્રીને ચડાય
મારું માનો તો બીજવરને, પરણો સઘળાં બાઈ
ધરડા ધણી આજ્ઞાંકિત કેવા, પરણીને સમજાય—જુવાન

૮

રઘુ—સમજવશો ઓ શાણી, શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની
કિશોરી—આણખણ પ્રેમપંથની, શદુંદુ કેમ જાણી—સમ
રઘુ—પુરાં પ્રવિણ જ્ઞાની—વા—બાલા અજાણી

કિશોરી—પ્રેમ તણાં તત્વ યું બજારે વેચાય છે

શાળા ન એવી જ્યાં પ્રેમને પદાય છે

શકું હું કેમ જાણી—એથીજ છું અજાણી

રઘુ—અગમ્ય કાઠ ભાષામાં વાતો એ થાય છે

હૃદયતણાં ભાવો જ્યાં નયનમાં લખાય છે

વીરલ તત્વએનું—પ્રેમી શકે પિછાણી

કેસર કામદાર—

૯

અગર અમારા બનો જો દિલબર—વાયુ ધરધર નગરમાં કેસર
થશે અધિર નહિં જરા રસિકવર તમારી મુર્તિ જીગરની અંદર

તમને બાંધુ જીગરને કટકે હસાવું તમને નયનને મટકે

મીઠાશ મેવા પુરી કચોરી

કેળીનું ખાશું પ્રીતે કચુંબર, જેવાં તમને મનડું મટકે

ઝાંઝુ મુખડે તારે મીઠાશ છલકે પાશું પીશું પલકે પલકે

મીઠા અંધર રસ અંધરની ઉપર

નર્તકી—

૧૦

જય જય જન્મભુમિ, મંગળ કરણી માત—વીરભુમિ વિખ્યાત
કર્મવીર, ધર્મવીરની પુનિત માત

સ્વાતંત્ર્યની સુવર્ણ જ્યોતિનો પ્રબળ પ્રકાશ
સત્યની સમશેર ધારી વૈર્યની છે ઢાલ,

નવચેતન જીવન પ્રગટ પુરણ એક છે અભિલાષ

જય મેવાડ....ગાઓ સદા જયકાર.....લલલલ

નેક ટેક પાળશું પ્રીતે વીરનારીઓ કરે છે દેશનો ઉદ્ધાર
જય મેવાડ....ગાઓ સદા જયકાર....ત્રણત્રણ

નેક ટેક પાળશું પ્રીતે....વિજય કિર્તિમાળ વરશે
દિલ દેશ દાઝ વરશે....છે સદા સ્વતંત્ર....જય૦

અંક પહેલો સમાપ્ત.

.....અંક બીજો.....

કૃષ્ણા—

૧૧

સમજવાની નથી શક્તિ, લલાટે શું લખાયું છે?
અમંગળ તર્કને વિતર્કથી મનદુઃ સુંબાયું છે
સમરમાં સંઘર્ષો સ્વામિ, વિજય વરમાળને વરવા
વિયોગે દિલદારનું દિવાનું; દિલ દુઃખાળ્યું છે....

દિશેરી—

૧૨

મને કોઈ તો સમજાવો, આ સ્નેહી સજ્જન
આજ હું છું નવિન કે આ દુનિયાં નવિન
છુપું છુપું બળવે, કાણુ હયાનુ બીન....મને૦
ગાન હૈયે ઉઠેને, વિશ્વ બોલી રહે,
ધેન નયને ભરાય; જગત ટોલી રહે

કહો બોલાવે, કાણુ હૃદય ટોલાવે કાણુ ?

મને કોઈ તો બતાવો, એ તંત્રી પ્રવિણ—આજહું છું નવિન

કિશોરી રધુદેવ—

૧૩

અમી હાહાહા મહાભર્યા, શ્વેત શ્યામ રત્નાર
 જીવન મરણુ ને વશીકરણુ ત્રણુ લોચનના માર
 રમણીનાં નયનોનાં લાખખો શીકાર
 બચે ન નર બીચારા જ્યાં વાગ્યા એ માર....રમણીનાં
 તીરે ક સમશેરથી તો અંગ ધવાતાં
 અંગઅંગ નયનના કટાક્ષથી વિંધાતા
 ત્રીલોકમાં મળે ન કોઈ જેનાં ઉપચાર....રમણીનાં

કામહાર તથા કેશર— ૧૪

જાદુ ભર્યા તારાં નયનો સાંવરોયા
 કામણુ કર્યા કઈક કાતિલ પાતળીયા
 જીવની જડાઈ ગઈ હવે તું અમારી થઈ....કાં
 આવા કામણુથી ભર્યા જેનાં હોઝે કંથ
 ભાગ્ય ફળે ભામાતણું, સુધરે સધળા પંથ
 આવા છલબલથી ભરી જેની હોઝે નાર
 કેશવદાસ કહી ગયા એનો બેડો પાર....કાં

નર્તકી—

૧૫

હારે ભરને દે ગાગરી, મોરી દુટ ગઈ રેશમ દોરી—રે
 મય ખારા ખરસકી છોરી મોહે સાસ નનદકી ચોરી
 મોસે કાહે કરત ખરજોરી—રે

કર છાંડ કલેયાં મચકે મોરી બાલ કમરીયાં લચકે
હય બારી ઉમરાયાં મોરી—રે

નાચનારીઓ—

૧૬

આવો ગાવો રંગ જમાવો શીરતાજ

એજ માગો રહે અવીચળ મેવાટી આ તાજ

દિવ્ય નરવર; છત્ર સુજકર

હે દયા કર દે અમર વર જુગ જીવે મહારાજ

સોનાના દિન આજ સખીરી. સુખના સુરજ હંગી રહ્યા

દીન મંગળ આજ ઉજવલ વ્યાપી હુતલ છાંય શીતલ

શાન્તિનું સામ્રાજ્ય

— અંક બીજો સમાપ્ત —

.....અંક ત્રીજો.....

મુકુલ—

૧૭

લાખો અહિં આલ્યા ગયા, લાખો બીજા આલ્યા જરે

માટી તણી આ જીંદગી, માટી મહીં માટી થશે

મારી બીજને માનવી, મનમાં ફલાતો ના અરે

કાળ કોઇનો તું થયો તો, કાળ તારો કોઈ થશે

કહેજો અમારી માતને કર્તવ્ય પંથે હું મર્યો

નહિંતો બિચારી જીંદગીભર, વ્યર્થ આસુ સારશે

૧૮

મારા સસ મહિ એને વિશે કર્યું મારૂ પાદ પરણેતર પાછું ફર્યું
 એને બાંધે પાછી છોટ નહીં રાંડ કેશરની કેવી કરતુરી થઈ
 પીટયો કેશવ આતો અંતમત્ર નહિ જરા જીવેરે કન્યાકાની થઈ
 અકલમત્રની અકલતો વેચાઈ ગઈ અંતમત્રનું ગયું એમાં
 કાંઈ નહિ કામજી બુદ્ધાપામાં બેરી કરવી નહિ એને બાંધેરે
 બુદ્ધાપામાં બેરી પરણે અવવય મુકી જાય
 કરતા યમને ગત બોલો તો હાલ આવા થાય
 કાકા દેવો લગનની સાહાબુ રાખી તાગી થઈ પીછાબુ
 માત્રબુ ફાવી ગઈ માત્રબુ રાખી થઈ

મારા સસ

કપિલા—

૧૯

પી દેવો, પી દેવો, જીવનનો ને મીઠો જમ—દીસારામ૦
 આપે દીસને આરામ

નયનની મીટી સદી અંધરનાં પાત્ર મધુરં

આપે તો સ્વર્ગનું શું કામ—દીસારામ૦

સ્વર્ગના પેસવ એને સુખ જીવગાનીનાં

કો અજબ બુશબોથી ભર્યા, આ એક પ્યાલામાં

પ્યાલા ભર્યા છે છતાછત પાયા કરો પીવા કરો

લેજીવત લુટી દેવો, આજની ના કાલની ચિંતા કરો

છે આખરનો આ પયગામ—

❀ ❀ સમાપ્ત ❀ ❀

ઝાલેર ખખર.

નીચે લખેલા પુસ્તકો શ્રી દેશી નાટક સમાજનો જ્યાં જ્યાં સુકામો
હોય ત્યાંથી મળશે.

૧ સતી સંયુક્તા	૨૯ રાઠોડ કન્યા	૫૭ મયુરધ્વજ
૨ સંગીત લીલાવતી	૩૦ સુભદ્રા હરણુ	૫૮ વિજયધ્વજ
૩ પવિત્ર લીલાવતી	૩૧ પવિત્ર લક્ષ્મી	૫૯ વલ્લભીપતી
૪ સતી પાર્વતી	૩૨ હંસા કુમારી	૬૦ વસંત વિલ્લા
૫ અશ્રમતી	૩૩ કુસુમલતા	૬૧ કામલતા
૬ રામ વિયોગ	૩૪ સુલખકાવલી	૬૨ સત્યવાદીહરીશ્વર
૭ મ્યુનીસીપાલ ઇ.	૩૫ અભવસીંદ	૬૩ દેશ ભક્તિ
૮ ભોજ કુમાર	૩૬ કર્મકાળ	૬૪ મીનળ મુંગળ
૯ સરદારબા	૩૭ નરસીંહ મહેતા	૬૫ દીવાન
૧૦ ઉમાદેવડી	૩૮ કૃષ્ણ સુકામા	૬૬ રાજ સંસાર
૧૧ વીણાવેલી	૩૯ સગાળશા	૬૭ લક્ષ્મી
૧૨ વિજયા વિજય	૪૦ મહાકવી કાલીદાસ	૬૮ વીર પુજન
૧૩ મદન મંજરી	૪૧ રાજ રતન	૬૯ સમાજ સવા
૧૪ ઉદયભાણુ	૪૨ પ્રહલાદ વિજય	૭૦ વીર રમાણી
૧૫ મોહીનીચંદ્ર	૪૩ કંઠિરવપાંડવ ભા. ૧	૭૧ દેવી હોથત્ર
૧૬ ગીતા સુંદરી	૪૪ ગાળાંધર સતી પ્રદા	૭૨ દેશ દીપક
૧૭ સતી સીતા	૪૫ કંઠિરવપાંડવ ભા. ૨	૭૩ સત્તાનો મદ
૧૮ ભદ્રાયુ	૪૬ લલિત પ્રિયા	૭૪ કીર્તી રથભ
૧૯ સતી દ્રૌપદી	૪૭ સહિર્વ વિજય	૭૫ અજયધારા
૨૦ અસુરી માયા	૪૮ દેવી દેવહુતી	૭૬ અંશાવતાર
૨૧ શ્રી સન્યાસી	૪૯ મહારાગ્ન અશોક	૭૭ વીર ભુપણુ
૨૨ ઝાલીમ દુલીયા	૫૦ સતી સુલાચના	૭૮ શાંભર રાજ
૨૩ સતી પદ્મિની	૫૧ સરસ્વતીચંદ્ર	૭૯ આત્મ નિર્ણય
૨૪ અજીતસીંહ	૫૨ બોલતો કાગળ	૮૦ આર્ય અખળા
૨૫ રૂકમીણી હરણુ	૫૩ સિદ્ધાર્થ બુધ	૮૧ સતિ પ્રભાવ
૨૬ સતી દમયંતી	૫૪ દગાબાજ દુનીયા	૮૨ મારદી સિંહ
૨૭ કશર કીશોરી	૫૫ દેવી દમયંતી	૮૩ વિધીના ખેલ
૨૮ ઉર્વસી	૫૬ માયાના વીર	૮૪ સાચો સજ્જન
		૮૫ ઉગતો ભાનું

